

OLÁH RÓBERT

Egy református lelkész könyves műveltsége

Apáti Madár Miklós olvasmányai II.

Apáti könyvjegyzékének tanulságai

Általánosan elfogadott nézet, hogy egy adott mű jelenléte a könyvjegyzéken (legyen az hagyatéki összeírás, elolvasandó vagy bekötendő könyvek listája, olvasói használatra szánt katalógus, kölcsönzési jegyzék) nem jelenti automatikusan azt, hogy valóban elolvasták. Az európai átlagnál kisebb hazai könyvtárak esetében viszont joggal feltételezhetjük, hogy a megszerzett munkákat használták is a tulajdonosok. Elődeink a felvilágosodás koráig az esetek igen nagy többségében nem reprezentációs, hanem praktikus céllal vásároltak könyveket. Ennek figyelembevételével vizsgálhatjuk a különböző kora újkori teológiai és filozófiai irányzatok magyarországi recepcióját is.

A tanulmány első részében bemutattam, hogy milyen szerzőket és műveket tanulmányozhatott Apáti Madár Miklós. Most a fentiekben megrajzolt képet vetem össze az omniáriumában fennmaradt töredékes könyvjegyzékével. Az „Adattár” sorozat 14. kötetében¹ megjelent jegyzéket az eredeti forrás alapján pontosítva, az egyes tételeket feloldva a Függelékben közlöm. A listát kiegészítettem a Bán Imre és mások által már bemutatott, valamint az általam felfedezett, ma is meglévő kötetivel.

Elsőként a jegyzék keletkezésének idejét kell módosítanom, amelyet az omniárium más bejegyzései alapján 1680 és 1717 közé datált a forrást kiadó Fekete Csaba. Mivel a 167. tételként szereplő Otrokocsi-mű Franekerben jelent meg 1692-ben², ez az év szolgál „post quem”-ként: a jegyzék nem készülhetett 1692 előtt. Az „ante quem” kérdésre is választ találunk a jegyzéken, éppen a 167. és a következő két tétel segítségével, ugyanis mindhárom Galambos Ferenc kölcsönözte a jegyzék felvételekor. Mivel Apáti 1690-től legkésőbb 1696-ig lelkészkedett a Deregnőn, a legvalószínűbb, hogy 1692 és 1695 között történt az összeírás, talán éppen az udvarból való távozás alkalmából.

A listán szereplő műveket néhány kivételtől eltekintve németalföldi peregrinációja során szerezte Apáti, többségük a 17. század elején vagy közepén jelent meg. Diákjaink közül, aki csak tehetett, nagyobb mennyiségű szakirodalmat, alapvető kézikönyveket és lexikonokat gyűjtött össze külföldi tanulmányútja során, mivel

¹ *Adattár* 14, i. m. 320–324.

² OTROKOCSI FÓRIS Ferenc, *Eirenikon, seu Pacis consilium pro unione et concordia ad fratres protestantes*. Franeker, Gyzelaar, 1692. – *RMK III*, 3727.

hazatérésük után sokkal kevesebb lehetőségük volt vásárolni.³ Ez járhatott Apáti fejében is, amikor Bucanus *Loci communes*-ét, Thomasius *Dictionarium*-át, Alsted *Encyclopaediáj*át és a tizenegy nyelvű „Calepinust” beszerezte.

Monok István⁴ arra a következtetésre jutott, hogy a 117–173. tételeket felsoroló csonka jegyzék 57 könyvcíme nem utal modern szemléletre, arra viszont igen, hogy tulajdonosuk rendszeres gyűjtő volt. Apáti főként alpműveket vásárolt, a „16. századi kálvinista vezéregyéniségekkel kezdődően számos tekintély összefoglaló kiadásait megszerezte magának”. Olyan szerzők műveit is birtokolta, akik megnyugtatóan bizonyítják, hogy a tulajdonos hithűségéhez nem férhetett kétség. A korábban ismertetett heterodox olvasmányai ellensúlyozásaként érdemes megemlíteni Heinrich Bullinger, Abraham Scultetus, Zacharias Ursinus, Guillelmus Bucanus vagy Felix Bidembach műveit. Könyvjegyzékén megtaláljuk a modern bibliakritika és héber filológia néhány szakértőjét: Johann Leusdent négy művével, valamint a Jacob Alting és Johannes Buxtorf műveiből összeállított kolligátumot. A tudományos fordulópontot jelentő művek, mint Newton *Principiája* (1687)⁵, vagy Locke *Két értekezés a kormányzatról* (1689–1690)⁶ című írása épp Apáti kint tartózkodása idején, vagy hazaérkezése után jelentek meg és csak a 18. század második felében terjedtek el itthon. Helyettük inkább a gyakran citált Descartes és Grotius lehettek Apáti tekintélyei.

Elsőre szembetűnik, hogy a műveiben és olvasmányjaiban csekély szerepet játszó ortodox vonal gazdagabban jelenik meg a könyvei listáján, így például Samuel Maresiusnak a jezsuita Tirinus ellen írott kötete. Gisbertus Voetius *Asceticája*, a részletes elméleti és gyakorlati kegyességi útmutatást tartalmazó műve inkább a kegyességi, mint az ortodox teológiai vonalat erősíthette. A magyarok közül Geleji Katona István *Praeconium evangelicum*a és a *Váltság titka* vaskos kötetei mellett Pósházi János *Igazság istápj*a tűnik fel, amely Pázmány *Kalauzával* szemben védte a református hitelveket.

A puritán szerzők közül William Whitaker *Praelectionese* az első a sorban, őt követi Nógrádi Mátyás a Rómaiakhoz írott levél magyarázatával és Kabai Bodor Gellért a *Hegyes ösztönnel*. Ehhez érdemes hozzávenni Apáti 1724 októberében a Kollégiumnak adományozott könyveit⁷, amit annak halála előtt két hónappal írt be az állományba Kápolnási Mihály könyvtáros diák. Az amsterdami Jansson-műhelyben 1658-ban megjelent 5 Amesius-kötet⁸ (az időközben elkallódott *Medulla theologiae*

³ MONOK István, *Magyar diákok olvasmányai hollandiai diákeveik alatt a 17–18. század fordulóján* = „Nem süllyed az emberiség!”..., *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. Jankovics József, Bp., MTA Irodalomtud. Int., 2007, 1032. <http://www.iti.mta.hu/szorenyi60.html> (2012. október 29.) (A továbbiakban: MONOK 2007.)

⁴ MONOK 2007, i. m. 1029.

⁵ VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai, 1991, 34–40.

⁶ HAHNER Péter, *A régi rend alkonya*, Egyetemes történet 1648–1815, Bp., Panem, 2006, 62–63.

⁷ *Adattár* 14, i. m. 304.

⁸ A *Medulla theologiae*, az *Exegetica*, a Nicolaus Grevinchovius elleni írásait tartalmazó *Elenchtica particularia contra remonstrantes*, a jezsuita teológus ellen íródott *Bellarminus enervatus* és a *Coronis ad collationem Hagiensem et Anty-synodalía*. L. a tanulmány végén a Függelékben.

kivételével) ma is kézbe vehető a Nagykönyvtárban. A könyveket a Leidenben töltött első hónapjaiban vásárolta Apáti. Nem találtam bennük olvasásra utaló aláhúzásokat vagy megjegyzéseket.

A legkevésbé a coccejánus irányzathoz tartozó művek jelenléte jellemzi a listát: Johannes Coccejus jól ismert *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei*je és Wilhelm Momma *Oeconomia temporuma* képviseli őket.

Apáti sokat emlegetett és gondolkodását alapjaiban meghatározó mestere, Descartes műveit hiába keressük a jegyzéken. Eddig semmi nem utal arra, hogy lett volna saját példánya bármelyik művéből, de a jegyzék töredékes volta miatt ez nem zárható ki. A karteziánus filozófusok közül a mérsékelt és kompromisszumkész (a teológiában a coccejánizmus felé hajló) Christoph Wittich három műve, a *Theologia pacifica*, a *Consensus veritatis* és az *Investigatio Epistolae ad Hebraeos* van jelen, utóbbi pedig csak 1691-ben látott napvilágot. Apáti másik leideni praesens professzora, Jacob Gaillard egy disputációs kötettel szerepel. A *Vita triumphans* alapjául szolgáló egyik kötet is megvolt Apáti könyvtárában: Antoine le Grand *Institutiones philosophiae*ja, valamint a szerző *Historia naturae*ja.

A vizsgált teológiai és filozófiai irányzatokhoz sorolható kötetek száma összesen 21 (16 az omniáriumban és 5 a kollégiumi adományból), ami a fennmaradt jegyzék harmadát teszi ki, vagyis a jelenlétük elsőre nem tűnik meghatározónak a lista egészét tekintve. Összevetve viszont a korábban ismertetett olvasmányokkal és hivatkozásokkal azt látjuk, hogy Apátinál meghatározó módon jelen voltak a hozzájuk sorolható művek.

Könyvjegyzékéből arra következtethetünk, hogy Apáti magángyűjteménye a közösségi könyvhasználat tere volt. II. Rákóczi Ferenc későbbi tábornoka, Galambos Ferenc három kötetet is magához vett (Otrokocsi, *Irenicum*; Francis Potter, *Interpretatio numeri 666*, Albertus Magnus – a 165–167. tételek). Apáti a Galambos deregnyői udvarában szolgálva ismerhette meg Szirmay (III.) Miklós (?–1720) regéci várkapitányt, aki 1698 és 1701 között Bercsényi Miklós és II. Rákóczi Ferenc jószágkormányzója is volt egyszerre, minden bizonnyal a Habsburg-ellenes szervezkedés helyi képviselőjeként.⁹ Az evangélikus köznemes az odera-frankfurti egyetemen tanult, majd hazatérése után Bercsényi hadipénztárnoka lett. Leleplezésük után Bártfán 105, Eperjesen 14 könyvét írták össze, de csak az utóbbit részletesen. A néhány kötetből annyi látszik, hogy teológiai és a történelmi olvasmányai mellett politikaelmélettel is foglalkozott.¹⁰ Szirmay Abraham Johann Küffelaer (1637?–1694) 1684-ben névtelenül megjelent *Specimen artis ratiocinandiját* kérte kölcsön Apátitól (170. tétel). Küffelaer Baruch Spinoza (1632–1677) egyik követőjeként védelmébe vette mesterét és művén keresztül a filozófus gondolatai utat találtak Magyaror-

⁹ Szirmay könyveit 1701 augusztusában Eperjesen írták össze. L. *Magyarországi magánkönyvtárak, 2. 1588–1721*, szerk. MONOK István, Szeged, Scriptum, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2) 154–155.

¹⁰ MONOK 2012, i. m. 263–264.

szágra, Apáti közvetítésével Szirmayhoz.¹¹ Bartók György szerint bár kortársaihoz hasonlóan Apáti is elítélte az ateizmussal vádolt Spinozát, hatása mégis érezhető a *Vita triumphans* szabad akaratról szóló részében.¹² Laczházi Gyula ellenben azt emelte ki, hogy Poiret hatására Apáti végig a szabad akaratot védelmezte Spinozával szemben, bár közvetlenül nem reflektált rá.¹³ Korábban már utaltam a Burcher de Volder leideni professzorhoz fűződő kapcsolatára, aki Spinozát is nagyra becsülte.¹⁴ Talán éppen az ő hatására került a kötetet a peregrinus gyűjteményébe. A jegyzéken felsorolt művek közül az egyik tehát nem illeszkedik a listáról korábban kialakult, kevésbé modernnek látszó képbe, hiszen egy nagyon is élő és aktuális filozófiai vita egyik résztvevőjét szólaltatta meg, hazai környezetben.

Apáti szintén Galambos vagy Szirmay útján ismerhette meg Füzeséri Lászlót (?-?), aki a 171. tételként szereplő *Virgilius nitidissimust* kölcsönözte tőle. Füzeséri rokonai kapcsolat fűzte a Szirmayakhoz, Bártfán együtt kezdte iskoláit Szirmay (III.) Miklóssal és annak András nevű öccsével.¹⁵ Utóbbi részese volt a Thököly-felkelésnek és a Rákóczi-szabadságharcnak is, Deregnyőn Apátival is találkozhatott. Lelkész kollégái és rokonai közül Szoboszlai Sámuel egy görög nyelvű Újszövetséget (172. tétel), a már említett Karmaczi Vári Mihály pedig Kabai *Hegyes ösztönét* (173. tétel) vette kölcsön. A Németalföldről nemrégiben hazatért Apáti könyvtára vonzó lehetett környezete számára. A jegyzék egy adott pillanatban, az összeírásakor kölcsönzött művekről tesz említést, de biztosak lehetünk benne, hogy folyamatosan olvasták mások is a gyűjtemény darabjait. A jelenség arra enged következtetni, hogy peregrinusaink nem csak a megrendelésre hozott kötetekkel formálhatták művelődésünket, hanem saját könyvtáruk mások előtt történő megnyitásával is.

A kirajzolódó kapcsolati háló alapján az is megállapítható, hogy Apáti Miklós ismerte a helyi nemesi ellenzék több alakját a kuruc mozgalom és a Rákóczi-szabadságharc közötti időszakban. *Vita triumphans*ában politikai nézeteiről is tudósít bennünket, mikor a török oldalán a keresztényekkel háborúba keveredő idősebb Apafi Mihályt mentegeti olvasói előtt, vagy amikor a Munkácsot védő Zrínyi Ilonát a női bátorság mintaképeként tekintve óvatosan kinyilvánítja szimpátiáját Thököly Imre irányában.¹⁶ Habsburg-ellenessége megfelelhetett a prédikátori rendben uralkodó általános felfogásának a gázsévtizedet követő időszakban.

¹¹ BUNGE, Wiep van, *Spinoza Past and Present, Essays on Spinoza, Spinozism, and Spinoza Scholarship*, Leiden, Brill, 2012 (Brill's Studies in Intellectual History, 215) 33–34.

¹² BARTÓK György, *Descartes sorsa Magyarországon = Szellem és Élet*, 1938/3–4, 70–71.

¹³ LACZHÁZI 2009, i. m. 89.

¹⁴ FONT ZSUZSA, „*Theologia pacifica*” Erdélyben, (*Gardenius, Poiret, Köleséri*) = *Megújulás és megmaradás*, Fabinyi Tibor- emlékkönyv, szerk. Korányi András, Bp., Luther, 2009, 127.

¹⁵ NÉMETHY Lajos, *Szirmay Endrének önéletrajza (1656–1706-ig)* = *Történelmi Tár*, 1882, 401–418.

¹⁶ KÖPECCI Béla, *A karteizianizmus politikája Magyarországon és Erdélyben a XVII. században és a XVIII. század elején* = Uő., *Függetlenség és haladás, Politikai gondolkodás a régi magyar függetlenségi harcok századában*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 51–52.

Összegzés

A másfélszáz hivatkozott szerző közül mindössze hárman érdemelték ki Apátitól a „magnus” jelzőt, és ez a három karakter jelzi szellemi horizontját is: William Ames, Johannes Coccejus és René Descartes. Kegyességében puritán-pietista volt, így indult útnak a debreceni Kollégiumból és ebből fejlődhetett ki Németalföldön Poiret szárnyai alatt a misztika iránti vonzalma. A bibliamagyarázatban Coccejust követhette, a filozófiában pedig ifjúkorától kezdve Descartes híve volt. A *Vigasztaló levelét* fellapozva meggyőződhetünk arról, hogy élete végéig megmaradt karteziánusnak. Ugyanakkor jegyzéke arra figyelmeztet, hogy jól ismerte a kálvini reformáció ortodoxnak számító auktorait is. Csorba Dávid¹⁷, Fazakas Gergely¹⁸ és mások is rámutattak már korábban, hogy az említett filozófiai és teológiai irányzatok nem zárták ki egymást, hanem megfértek a 17–18. századi református értelmiségiek életművében, gondolkodásában.

Apáti műveltségének rétegei egymásra épültek. Ha elkezdjük lebontani az egyes „héjakat”, a karteziánizmus, a coccejánizmus, a misztika, a puritanizmus és a klaszszikus irodalomban való jártasság után végül megtaláljuk a Szentírást, amelyből gyakran merített a különböző helyzetekben. Eddig ismeretlen volt Apáti érdeklődése a heterodox tanok iránt, ám olvasmányai és kötetei rámutattak, hogy érdeklődött a hermetizmus, az újplatonizmus, sőt, talán még Spinoza filozófiája iránt is. Ne feledkezzünk meg arról, hogy Apáti mindkét heterodoxnak számító kötetét, a Bourignon-műveket tartalmazó és az újplatonista–hermetikus gyűjteményt is ajándékba kapta, vagyis nem az ő választásából kerültek a könyvtárába. Nem tudjuk, hogy mennyiben formálták a világgképét, de igazolják, hogy külföldön kapcsolatba került a szövegeket olvasó körökkel.

Könyvtára sok más református értelmiségi gyűjteményéhez hasonlóan szétszóródott. Jellemző a korszak kutathatóságára, hogy a halála előtt a Kollégiumnak adományozott Amesiussal opera omnia-t kivéve a jegyzékén szereplő művek egyikét sem vehetjük kézbe.

¹⁷ CSORBA Dávid, *Coccejánus volt-e Debreceni Ember Pál? = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 9(1999), 39–67; CSORBA Dávid, *Ortodoxia és puritanizmus Szatmárnémeti Mihály Dominicájában = Studia Litteraria*, 36(1998), 98–120; CSORBA Dávid, *Doctrina és pietas Misztótfalusi Kis Miklós kiadói tevékenységében = Könyv és Könyvtár*, 29(2007), 154–165.

¹⁸ FAZAKAS Gergely Tamás, *Técsi J. Miklós Lilium humilitatisának (1659) kiadástörténete - szövegközléssel = Könyv és Könyvtár*, 28(2006), 53–146.

Függelék

*Apáti Madár Miklós omniáriumába bejegyzett kötetei*¹⁹

A jegyzék átírása az eredeti forrás alapján történt. A tételek azonosítása során minden esetben az első, vagy a fellelhető legkorábbi kiadást tüntettem fel.

117. *Deusingii Metaphysica N. T. p.*

Deusing, Anton

Antonii Deusingii Synopsis philosophiae primae seu Compendium metaphysicae vulgo dictae: publicis disputationibus exhibitum ac ventilatum. Harderwijk, Nicolaes van Wieringen, 1644.

118. *Gram(matica) Goleo Welleriana.*

Köber, Johann Friedrich

Grammatica Graeca harmonica Golio-Welleriana, ita concinnata, ut qui alterutri adsuetus, hanc nullo prope negotio usurpare... possit. Leipzig, Johann Friedrich (I) Gleditsch, 1684.

119. *Ars Cogitandi.*

Arnauld, Antoine

Logica sive Ars cogitandi. London, John Martin, 1677.

120. *Matt(hiae) Nogradi Explan(atio) Ep(istolarum) ad Rom(anos)*

Nógrádi Mátyás

[1] Epistolae ad Romanos scriptae. Brevis explanatio, triplici methodo ornata, videlicet I. analytica, II. explicatoria, III, practica. In... schola Debrecziensi publice proposita et expensa in gratiam suorum auditorum a die 25. Apr(ilis) ad diem 17. Junii eiusdem ami finita.

[2] Huic accessit explicatio orationis Dominicae quaestionalis.

[3] Una cum aliquot Scripturae Sacrae allegoriarum elucidatione. Debrecen, Fodorik Menyhért, 1651. – *RMNy III*, 2361.

121. *Log(ica) Dieterici et Rhetorica.*

Dieterich, Conrad

Koll. 1. Analysis logica evangeliorum: quae diebus fesits in ecclesia proponi solent. Giessen, Nikolaus Hampel, 1607–1611.

Koll. 2. Epitome praeceptorum rhetoricae: in usum classicorum inferiorum ex institutionibus rhetoricis collecta. Giessen, Nikolaus Hampel, 1617.

122. *Bullingeri Comp(endium) Chr(istinae) Relig(ionis)*

Bullinger, Heinrich

Compendium christianae religionis. Zürich, Christoph (I) Froschauer, 1556.

¹⁹ Korábban közölte: *Adattár* 14, i. m. 320–324.

123. *Stegmanni Photinianismi*.
Stegmann, Josua
Photinianismi hoc est, succinta refutatio errorum Photinianorum. Frankfurt am Main, Daniel Aubry, 1626.
124. *Aphorismi Cloppenburgii*.
Cloppenburg, Johann
Aphorismi theologiae christianae ex scripta prophetica et apostolica demonstrati. Franeker, Idzardus Balck, 1648.
125. *Fuschii Instit(utiones) Medic(inae)*
Fuschius, Leonhartus
Institutionum medicinae libri V. Lyon, Thomas Guarin, 1555.
126. *Gronovii Observa(tio)nes*.
Gronovius, Johann Friedrich
Johannis Frederici Gronovii Observationum libri tres. 2. ed. Leiden, Daniel van Gaasbeeck, 1662.
127. *Sculteti Annales B. K. p.*
Scultetus, Abraham
Annalium evangelii passion per Europam decimo quinto salutis partae seculo renovati. Heidelberg, Jonas Rosa, 1618.
128. *Cloppen(urgii) Gangraena Anab(aptisticae)*
Cloppenburg, Johannes
Gangraena theologiae anabaptisticae disputationibus. Franeker, Idzardus Balck, 1645.
129. *Ursini Catechisatio*.
Ursinus, Zacharias
Catechismus oder christlichen unterricht. Heidelberg, Johann Mayer, 1563.
130. *Bucani Loci Communes*.
Bucanus, Guillelmus
Institutiones theologicae, seu Locorum communium christianae. Bern, Jean Le Preux, 1602.
131. *Maresii Anti Tirinus in 2b(us) volumin(ibus)*
Maresius, Samuel
Samuelis Maresii Theologiae elencticae nova synopsis, sive Index controversiarum a Jacobo Tirino. Groningen, Johannes Nicolaus, 1646.
132. *Scultetus in Ep(istolam) ad Rom(anos)*
Scultetus, Abraham
Abrahami Sculteti et Johannis Bockstadii concionatorum Heidelbergensium in Epistolam ad Romanos concionum. Heidelberg, Jonas Rosa, Johann Lancelot, 1619.
133. *Bidemb(achii) Promptuarium*
Bidembach, Felix
Promptuarium connubiale. Tübingen, Georg Gruppenbach, 1605.
134. *Comment(arii) in Horatium*.
Nem azonosítható.

135. *Whitakeri Praelectiones.*
Whitaker, William
Praelectiones... Guilielmi Whitakeri... in quibus tractatus controversia de ecclesia contra pontificios, inprimis Roberti Bellarminum. Cambridge, John Legate, 1599.
136. *Thomasii Dictionarium.*
Thomasius, Thomas
Dictionarium summa fide ac diligentia... historicum et poeticum. Cambridge, John Legate, 1592.
137. *Praeconia Gelejini in 2b(us) vol(uminibus)*
Geleji Katona István
Praeconium evangelicum, in quo evangelia omnia anniversaria, vulgo Domicalia vocitata concionibus CCXII.... explicantur ac enarrantur. Gyulafehérvár, typ. Principis, 1638. – *RMNy* 1720.
138. *Ejusd(em) Valcsag Titka.*
Geleji Katona István
Valtsag-titka, azaz az örök Igenek a megválto Messiás Christ(us) Jesusnak... megtestesülése, születése, környül-metéltetése, szenyvedési, halála, el-temetetése, feltámadása, menyben-menése, Attya jobjára-ülése és Sz. Lelket küldése felöl valo keresztyéni titkos tudomány. Várad, Szenczi Kertész Ábrahám, 1645. – *RMNy* 2124.
139. *Encyclopaedia Alstedii.*
Alsted, Johann Heinrich
Encyclopaedia, septem tomis distincta. Herborn, Christoph Corvinus, 1620.
140. *Calepini Diction(arium) Undecim Ling(uarum)*
Calepinus, Ambrosius
Dictionarium undecim linguarum. Venezia, [s. n.], 1506.
141. *Leusdenii Philol(ogus) Hebraeus.*
Leusden, Jan
Philologus Hebraeus, in quo pleraeque questiones generales philologico-Hebraicae concernentes textum Hebraeum V. T. pertractantur. Utrecht, Meinard van Dreunen, 1656.
142. *Ejusd(em) Philol(ogus) Hebr(aeo) Mixt(us)*
Leusden, Jan
Philologus Hebraeo-mixtus, una cum spicilegio philologico continente decem quaestionum et positionum praecipue philologico-Hebraicarum et Iudaicarum centurias. Utrecht, Henrick Versteegh, 1663.
143. *Ejusd(em) Phil(ologus) Hebr(aeo) Graecus*
Leusden, Jan
Philologus Hebraeo Graecus generalis, continens quaestiones Hebraeo-Graecas, quae circa Novum Test. Graecum fere moveri solent. Utrecht, Anthony Smijtegelt, 1670.

144. *Ej(Leusdem) Clavis Hebraic(a) Vet(eris) Test(amenti)*
 Lausden, Jan
 Clavis Hebraica Veteris Testamenti. Utrecht, François Halma, 1683.
145. *Wittich(ii) Theol(ogia) Pacif(ica)*
 Wittich, Christoph
 Theologia pacifica, in qua varia problemata theologica inter reformatus theologos agitari solita ventilantur. Leiden, Aernout Doude, 1671.
146. *EjUSD(em) Consensus Veritatis*
 Wittich, Christoph
 Christophori Wittichii Consensus veritatis in scriptura divina et infallibili revelatae cum veritate philosophica a Renato Des Cartes. Nijmegen, Adriaen Wyngaerden, 1659.
147. *EjUSD(em) Aphorismi in Scriptis.*
 Wittich, Christoph
 Investigatio Epistolae ad Hebraeos et positiones sive Aphorismi universam theologiam adumbrantes. Amsterdam, Johannes Wolters, 1691.
148. *Jo(annis) Mejeri Uxor Christiana*
 Meier, Johann
 Uxor Christiana sive De conjugio inter duos deque incestu et divortiis, dissertationes tres. Amsterdam, Johannes (II) Janssonius van Waesberge, 1688.
149. *Lux in Teneb(ris) N(icolai) Arnoldi.*
 Arnold, Nicolaus
 Lux in tenebris, seu Brevis et succincta vindicatio simul et conciliatio locorum Vet. et Novi Testamenti, 2. ed. Franeker, Johannes Wellens, 1665.
150. *Christ(iani) Matt(hiae) Theatr(um) Histor(icum)*
 Matthias, Christian
 Theatrum historicum, continens vindicas divinas et praemia christianarum virtutum. Amsterdam, Lodewijk (III) Elzevir, 1648.
151. *Gisb(erti) Voetii Ascetica.*
 Voetius, Gisbertus
 Ta Askētika sive Exercitia pietatis, in usum juventutis academicae nunc edita. Gorinchem, Paulus Vinck, 1664.
152. *Ant(onii) Le Grand Hist(oria) Naturae.*
 Grand, Antonio le
 Historiae naturae, variis experimentis et ratiociniis elucidata. London, John Martin, 1673.
153. *Jac(obi) Altingae et Joan(nis) Buxt(orfi) Gram(matica) Hebr(aica) in uno vol(umine)*
 Koll. 1. Alting, Jacob
 Fundamenta punctationis linguae sanctae, sive Grammatica Hebraea. Groningen, Jan Cöllen, 1654.
 Koll. 2. Buxtorf, Johannes
 Thesaurus grammaticus linguae sanctae Hebraeae. Basel, Konrad von Waldkirch, 1609.

154. *Jo(hannis) Cocceji Summ(a) Foeder(is)*
Coccejus, Johannes
Summa doctrinae de foedere at testamento Dei. Leiden, Officina Elzeviriana, 1654.
155. *Vellejus Paterculus.*
Velleius Paterculus
Historiae Romanae libri duo. Basileae, Johannes Froben, 1520.
156. *Jac(obi) Gaillardi Sára et Hágár:*
Gaillardus, Jacobus
Disputatio theologica prima. Sara et Agar, hoc est, de numero et naturae foederum Dei cum hominibus. Leiden, Johannes Elzevier, 1668.
157. *Historia Anglicana Amiati Principis Wilhel(mi) 3.*
Nem azonosítható.
158. *Ant(onii) Le Grand Institutio Philosophiae N. T. p*
Grand, Antonio le
Institutio philosophiae secundum principia Ren. Descartes. London, John Martin, 1672.
159. *Jo(hannis) Posaházi Catechisatio.*
Pósaházi János
Igazság Istápja, avagy Olly catechismusi tanítás, mellyben a' keresztyén reformata vallás böven megmagyaráztatik, és az ellen tusakodó fortélyos patvarkodások ellen (jelesben a' mellyeket a' nagy Kalauzos könyv helyyel-helyyel elő-állatot) óltalmaztatik. Sárospatak, Rosnyai János, 1669. – *RMNy* 3591.
160. *Caspari Sibelii Homilia.*
Sibellius, Caspar
Homiliae septem in Matth. XVIII vers. 5. 6. 7. 8. 9. de cavendis scandalis et refraenandis pravis affectibus. Amsterdam, Deventer, Johannes Janssonius, 1646.
161. *Wil(helmi) Mommae Oecon(omia) Tempor(um)*
Momma, Wilhelm
Oeconomia temporum demonstrata. Leiden, Felix Lopez de Haro, 1668.
162. *Usserii Annales V(eteris) T(estamenti)*
Usserius, Jacobus
Annales Veteris Testamenti a prima mundi origine deducti... ad Maccabaicorum initio producta. London, James Flesher, 1650.
163. *Jo(hannis) Comaromi Christus Sol.*
Komáromi A. János
Christus Sol, seu Astronomia Christiana. Leiden, Jordaan Luchtman, 1686. – *RMK III*, 3404.
Megjegyzés: Apáti üdvözlő verset írt a peregrinustársra művéhez. A kötetet Komáromtól kaphatta ajándéku.
164. *Historiae Comp. Hung(arico) idiomate.*
Nem azonosítható.
165. *Bibliotheca Ravanelli in duobus voluminib(us)*
Ravanellus, Petrus

- Petri Ravanelli... Bibliotheca sacra, seu Thesaurus scripturae canonicae amplissimus. Geneva, Pierre Chouët, 1650.
166. *Gram(matica) Latina Georg(ii) Molnár*
Molnár Gergely
Elementa grammaticae Latinae pro recta scholasticae juventutis institutione ex praecipuis grammaticorum praeceptis. Kolozsvár, Georg Hoffgreff, 1556. – *RMNy* 136.
167. *Irenicum Otrokocsii T(ekintetes) Galambos Fer(enc) Uramnál*
Otrokocsi Fóris Ferenc
Eirenikon, seu Pacis consilium pro unione et concordia ad fratres protestantes. Franeker, Hans Gyselaar, 1692. – *RMK III*, 3727.
168. *Potterus de numero 666. Tek(intetes) Gal(ambos) Fer(enc) Uramnál.*
Potter, Francis
Interpretatio numeri 666. Amsterdam, Jacob de Jonge, 1677.
169. *Magn(us) Alb(ertus) T(ekintetes) Galambos Fer(enc) Ur(am)nál*
Opera omnia. Venezia, Gregorius de Gregoriis, 1494. (?)
170. *Specimen Artis Ratiocinandi Tek(intetes) Szirmai Miklos Ur(am)nál*
Küffelaer, Abraham Johann
Specimen artis ratiocinandi naturalis et artificialis ad pantosophiae principia manuducens. Hamburg, Heinrich Kunraht, 1684.
171. *Virgilius nitidissimus Füzesseri László Kom(ám) Uramnál.*
Nem azonosítható.
172. *Graec(um) Test(amentum) Szobosz(lai) Samuel Öcsém Uramnál.*
Nem azonosítható.
173. *Kabai Gell(ért) Hegyes Ösztön Tiszt(eletes) Vári Mih(ály) Kom(ám) Ur(am)nál.*
Kabai Bodor Gellért
Hegyes ösztön a sátánnak angyala. Debrecen, Rosnyai János, 1678. – *RMK I*. 1220.

*Adománya a Debreceni Református Kollégiumnak*²⁰

Celeberrimus ac Clariss(im)us D. Nicolai Apáti Patriam Coelestem Salutaturus Almae Matri Scholae Debr(ecinae) hos libellos ex suis legari voluit:

- [1] *Amesij Medullam Theol(ogiae)*

TtREK –

Operum Guilielmi Amesii volumen secundum, quo continentur Didactica, Medulla theologiae, Casus conscientiae, Puritanismus anglicanus, et Tractatus de origine sabbathi, et die dominico. Amsterdam, Johannes Janssonius, 1658.
Megjegyzés: Elveszett.

²⁰ *Adattár* 14, i. m. 304.

- [2] *Exegetica ejusdem et Textualia*
TtREK C 1117
Operum Guilielmi Amesii volumen primum, quo continentur Exegetica et textualia (comment. Psalmos, epist. Petri, Sciagraphia catecheseos). Amsterdam, Johannes Janssonius, 1658.
Poss: Ex libris Nic(olai) Apáti compar(avit) Lugd(uni) Batav(orum) A(nno) 1685. mpr.
- [3] *Elenchtica particularia contra Remonstr(antes)*
TtREK C 1117
Operum Guilielmi Amesii volumen quintum, quo continentur Elenchtica particularia contra remonstrantes. Amsterdam, Johannes Janssonius, 1658.
Poss: Ex libris Nic(olai) Apáti compar(avit) Lugd(uni) Batavorum) (Anno) 1685. mpr.
- [4] *Enervatus Bellar(minus) ejusdem opera (!)*
TtREK C 1117
Operum Guilielmi Amesii volumen tertium, quo continentur Scriptum elenchticum contra papistas vid(e) Bellarminus Enervatus in quator tomos divisus. Amsterdam, Johannes Janssonius, 1658.
Poss: Nic(olaus) Apáti compar(avit) Lugd(uni) Batavorum) A(nno) 1685. in quinque voluminib(us) mpr.
- [5] *Coronide ad Collationem Hagiensem*
TtREK C 1117
Operum Guilielmi Amesii volumen quartum, quo continentur Elenchtica particularia contra remonstrantes, Coronis ad collationem Hagiensem et Antisynodalia. Amsterdam, Johannes Janssonius, 1658.
Poss: Nic(olaus) Apáti comp(aravit) Lugd(uni) Batavorum) (Anno) 1685. mpr.
1724 octobris. Quos p(ro) t(empore) B(iblio)th(ecarius) Mich(ael) Kápolnási

Possessorbejegyzései alapján azonosított kötetei

DEENK 700.566

Guevara, Antonio

Feiedelmeknek serkentő oraia, az az Marcus Aurelius csaszarnac eleteröl az hires Gueuarai Antaltol... irattatot három könyvec. Ford. Draskovich János, Prágai András. Bártfa, Klösz Jakab, 1628. – *RMNy* 1400.

Poss: Ex libr(is) Laur(entii) Sonká(di?)

Dei gra(ti)a Demetrii K. Nánási

Ex oblatione Possidet Petrus Gönyüi

Ez meg böcsülhetetlen Könyvet n(agytiszteletű) b(oldog) e(mlékezetű) Lisznyai Pál Debr(eczeni) Professor publicus es privatus Praeceptorom, és Édes Atyam idősbik Apati Miklós Uraimék kényszerétésekbül mint ifju Debreczeni Deákságomban rendszerint egyszeris (!) mászszoris Annis 1683. es 1684. által olvastam. Másodszor Tekéntetes és Meltoságos Ur GALAMBOS FERENCZ Uram Udvari Praedikatora levén, A(nnis) 1694. etc. Hogy az Udvari állapathoz

okosabb légyek és eloquentiat, facundiát acquirályyak succisivis horis nagy haszonnal által ismét olvastam. Harmadszor, már vénségemben recolligálni, ujjétani akarván Iffjuságomban szerzett tudományocskámat hozzá fogék Toronyai Praedikátorságomban A(nno) 1717. Prima die Canicularium dierum és el vigezém rendszerint való által olvasását 1 Septembr(is) hora 1 pomeridiana. N(icolaus) A(páti) N(icolai) F(ilii) N. N.

Megjegyzés: BÁN 1958, i. m. 372. A H3 levél verzóján található bejegyzés közlésében néhány apró hibát és egy szócserét javítottam.

TtREK Rmk 156

Melius Juhász Péter

Herbarium az faknac füveknec nevekről, természetekről és hasznairól. Kolozsvár, Heltai Gáspárné, 1578. – *RMNY* 413.

Poss: Ex lib(ris) Nicolai Apáti de Debr(eczen) de Matre Nepotis Authoris

Megjegyzés: BÁN Imre, *Melius Juhász Péter (1536?–1572) = Uő, Eszmék és stílusok*, Irodalmi tanulmányok, Bp., Akadémiai, 1976, 81, 44. jegyz. ; *Adattár* 14, i. m. 324.

A kötet kéziratos recepteket tartalmaz.

TtREK K 1023

Scaliger, Joseph Justus

Josephi Scaligeri... opus de emendatione temporum. Geneva, Pierre de la Roviere, 1629.

Poss: Patrio Senatui Amplissimo, Christianissimae Debrecinensium Reipubl(icae) Coronae, in pignus filialis obsequii, offert Nicolaus Apáti, redux e' Belgio. A(nn)o 1690. 14 Cal(endae) Julii n. s. mpria.

Liberae Regiaeque Civitatis Debrecz(inensis) ejusque Collegii.

Delatus in Bibliothecam Anno D(omi)ni 1717 die 4. Augusti presente Sam(uele) (Mádi?)

Megjegyzés: BÁN 1958, i. m. 439.

TtREK F 520

Bourignon, Antoinette

Koll. 1., Lapis Lydius ad aurum verae charitatis ab aere inauratio charitatis fucatae discernendum... Amsterdam, Pieter Arents, Hamburg, Claes Floris, 1676.

Poss: Ex oblatione Celeberrimi D(omi)ni Petri Poi(ret) Viri amicissimi(mi) possidet Nico(laus) Apáti P. D. A. 1688. 14. N(ovembris) Amstelod(ami) mpria.

Koll. 2. Renovatio spiritus evangelici. Amsterdam, Jan (II) Riewertsz, Pieter Arents, 1688.

Poss: Ex oblatione gratuita Celeb(errimi) ac Clarissimi D(omini) Petri Poiret amic(itiae) certissimi, possidet Nicol(aus) Apáti P. D. A. 1688. 14. Nov(embris) Amstelod(ami) ms.

Koll. 3. Tractatus admirabilis de vera virtute. Amsterdam, Pieter Arents, 1678.

Megjegyzés: OLÁH 2006, i. m. 183–192.

TtREK G 2588

Iamblichus de mysteriis Aegyptiorum, Chaldaeorum, Assyriorum. Proclus in Platonium Alcibiadem de anima, atque daemone, idem De sacrificio et magia. Porphyrius de divinis atque daemonib(us). Psellus de daemonibus. Mercurii Trismegisti Pimander. Ejusdem Asclepius. [Geneva?] Jean (II.) de Tourmes, 1607. *Poss*: Ex libr(is) Nic(olai) Apáti mpria. Ex donatione Nobilissimi Domini Andreae, Familiaris Magnifici D. Joan(nis) Methlen Magistratus Jarasslaviensis Hospitis sui gratissimi, possidet Nic(olau)s Apáti H(ungarus) Jarasslaviae in Polonia 1690. 8. Jan(uarius)
Megjegyzés: Eddig ismeretlen kötet.

OLÁH, RÓBERT

The literacy of a Calvinist pastor Apáti Madár Miklós' readings

Miklós Apáti Madár (1662–1724), Hungarian pastor (and physician), was graduated in the Low Countries. Concerning his book culture, we can gain information from his written omniarium and album amicorum, his dissertations at the University of Leiden and the *Vita triumphans civilis* (1688). The fragmentary inventory of his 57 books (1692–1696), which he shared with his environment after his return. In his works he cited more than 160 authors. The Holy Bible was his fundamental source, and he has read also classical authors, historians and the members of Hugo Grotius' school in constitutional theory. Puritanism and Coccejanism influenced him, but he knew the orthodox reformed authors as well. He was a committed follower of the philosophy of Descartes. Five of his books remained to our age, testifying that he was interested in the Renaissance Neoplatonism, the Hermetic teachings, the Protestant Mysticism, and possibly, the Kabbalah.